

В. В. Шелепова, Н. П. Чебакова. – Мироновка: Мироновская тип., 2009. – С. 54–60.

8. *Программа* опытов полеводственного отдела Причерноморской (Одесской) областной с.-х. опытной станции (при Вознесенской опыт. ст.) / Г. А. Боровиков; НКЗ, Причерноморская (Одесская) областная с.-х. опытная станция. – Х., [1923]. – 7 с. – Отд. отт. из журн. «С.-х. опыт. дело», [1923], № 3. 9. *Центральный* державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 27. Министерство сельского хозяйства УССР (НКЗСЧ УССР). 1917–1977, оп. 18, спр. 7457. Отчет о научно-исследовательской работе Всесоюзного ордена Трудового красного знамени селекционно-генетического института им. Т. Д. Лысенко за 1952 г., 299 арк. Арк. 5.

10. *Пам'ятка* для відвідувачів / НКЗС; Укр. генетико-селекц. ін-т. – Одеса, 1929. – Вип. 1(14). – 12 с. 11. *Івановський Б.* Сільське господарство степу вимагає поширення та поглиблення науково-дослідної роботи / Б. Івановський // Степове господарство / Відділ застосування Одеської крайової с.-г. дослід. ст. – 1929. – № 3. – С. 27–28. 12. *Бычихина* Елизавета Афанасьевна (источник: Сведения Одесского академического центра, Украина) [Электронный ресурс] // Жертвы политического террора в СССР. – Режим доступа: <http://lists.memo.ru/index.htm>. – Базой стало издание диска «Жертвы политического террора в СССР / Междунар. о-во «Мемориал», Рос. объединенная демократическая партия «Яблоко», Междунар. благотворительный фонд им. Д.С. Лихачева» (2007). 13. *До 10-річчя* Одеської крайової насіннево-контрольної станції // Степове господарство / Відділ застосування Одеської крайової с.-г. дослід. ст. – 1929. – № 3. – С. 26.

Надійшла до редколегії 22.10.11

УДК 34:001(477) “XIX”

М. І. БАБКОВ, канд. пед. наук, викладач юридичного технікуму Кримського юридичного інституту Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НАУКИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ В ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Сучасна наука міжнародного права в Україні почала розвиватися з другої чверті ХІХ ст. і стала невід'ємною частиною світової науки міжнародного права. Розквіт української науки міжнародного права припав на другу половину ХІХ – початок ХХ ст.. Автор досліджує еволюцію української науки міжнародного права, окреслює основні центри розвитку цієї науки та виділяє її головних представників.

Современная наука международного права в Украине начала развиваться во второй четверти ХІХ в. и стала неотъемлемой частью мировой науки международного права. Расцвет украинской науки международного права начался во второй половине ХІХ – начале ХХ в. Автор исследует эволюцию украинской науки международного права, определяет основные центры развития этой науки и ее основных представителей.

The modern science of international law in Ukraine began to develop in the second quarter of the nineteenth century and has become an integral part of the world science of international law. The flowering of the Ukrainian science of international law began in the second half of ХІХ - beginning ХХ century. The author examines the evolution of Ukrainian science of international law defines the main centers of development of this science and its main representatives.

Постановка проблеми. Логіка реформаційних процесів, які відбуваються сьогодні в економіці, соціальному житті, державотворенні, у непростих духовних пошуках і психологічних трансформаціях українського суспільства ставить розвиток науки на одне з провідних місць. Наука є одним

із ефективних засобів вирішення соціально-економічних та політичних проблем держави. У сучасних умовах вона набуває нового статусу, коли наукова думка в країні є важливим підґрунтям для держави у вирішенні її внутрішніх і зовнішньоекономічних завдань. Сьогодні наукові надбання в повній мірі використовуються для вирішення складних соціально-економічних проблем, які постали перед державою, і тому надзвичайно важливим є використання історичного наукового досвіду.

Нагальною потребою сьогодення є така реконструкція минулого, яка дозволить об'єктивно і неупереджено оцінити внесок у розвиток науки українських учених. Перед сучасними істориками науки стоїть завдання розкрити значення досягнень українських вчених, показати їхнє справжнє місце в історії науки і техніки.

Розбудова української держави, забезпечення її соціально-економічного поступу потребує нового переосмислення надбання українських науковців у різних галузях знань та їхнього внеску у скарбницю світової науки, без якого неможлива інтеграція України у сучасне цивілізоване суспільство.

У Національній доктрині розвитку освіти України акцентується увага на тому, що мета державної освітньої політики – примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства. Перед українською історичною наукою за цих умов постають вимоги залучення історичного досвіду до побудови в нашій країні дійсно демократичної держави. Важливе місце серед гуманітарних дисциплін, переосмислення та оновлення змісту яких відбувається нині, посідає юридична наука як гарант правового порядку в суспільстві. Виходячи з цього, одним з актуальних завдань історичної науки є дослідження процесу виникнення, організації та функціонування на українських теренах різних галузей юридичної науки та освіти.

Розвиток юридичної науки і освіти в українських університетах ХІХ – початку ХХ ст. досяг значних результатів як у розробці фундаментальних юридичних дисциплін, так і в забезпеченні правоохоронної системи Російської імперії кваліфікованими фахівцями. Тому вивчення досвіду розвитку юридичної науки та освіти у ХІХ – на початку ХХ ст. набуває важливого значення для врахування особливостей її формування та розвитку при побудові сучасної системи підготовки кваліфікованих кадрів юристів та подальшому розвитку юридичної науки в умовах незалежної України.

Україна з моменту проголошення незалежності обрала курс на плюралістичну демократію, захист прав людини і верховенство права у своїй внутрішній та зовнішній діяльності, тобто курс на перетворення країни в сучасну демократичну державу. І в цьому складному процесі особливе місце належить зобов'язанням України згідно з міжнародним правом, сумлінне виконання яких у взаємодії з внутрішнім правом має сприяти розв'язанню широкого спектру проблем, зумовлених участю країни як повноправного суб'єкта міжнародного права у світових та регіональних міжнародних

відносинах. Це зумовлює велике значення галузі міжнародного права і привертає увагу істориків науки до її виникнення та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз робіт з проблеми, що вивчається, засвідчив, що спеціальних розвідок з історії виникнення та розвитку міжнародного права в українських університетах у XIX – початку XX ст. за останній період практично не проводилося. У 60-х роках минулого століття питанням історії розвитку науки українського міжнародного права займалися Н. Ульянова, Ю. Баскін [1], які присвятили свою працю доробку В. Незабитовського. Історії розвитку науки міжнародного права в Київському університеті в дожовтневий період присвятила дисертаційне дослідження Л. Заблоцька [2]. А. Дмитрієв вивчав проблеми становлення міжнародного гуманітарного права в Росії. Проблеми історії науки міжнародного права досліджували В. Дурденевський [3], Д. Левін [4], Д. Фельдман [5]. Вагомий внесок в дослідження історії науки міжнародного права зробив відомий харківський юрист-міжнародник, викладач Національної юридичної академії України В. Семенов [6]. Плідно займалися вивченням історії української юридичної науки В. Денисов та К. Савчук, які підготували 8-ий том Антології української юридичної думки, присвячений розвитку міжнародного права в Україні [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У XIX ст. головними центрами наукових досліджень з міжнародного права в Україні були Харківський університет, Університет Святого Володимира в Києві та Новоросійський університет. На базі кафедр міжнародного права, створених на юридичних факультетах цих університетів, досліджувалися проблеми і напрями, що відповідали найвищому на той час європейському рівню наукових досліджень. У цілому ж, історичний аспект розвитку науки міжнародного права в українських університетах у XIX ст. досліджений недостатньо, на відміну від юридичного.

Цілі дослідження полягають у вивченні, узагальненні та систематизації історії становлення та розвитку науки міжнародного права як однієї із важливих галузей юридичної науки в українських університетах у XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Особливості становлення та розвитку української науки міжнародного права полягали в тому, що в означений період Україна не була самостійною державою. Українські землі залишалися поділеними між Російською та Австро-Угорською імперіями. Другою особливістю було те, що наука міжнародного права виникла в українських землях як академічна, тобто в новостворених у XIX ст. університетах – Харківському, Київському, Новоросійському. Третя особливість полягала в тому, що наука міжнародного права почала розвиватися в епоху після ери Наполеона, коли в Європі швидкими темпами йшли процеси демократизації на тлі швидкого розвитку економічних та суспільно-політичних відносин. Це не могло не вплинути на розвиток науки, зокрема і юридичної, на

Європейському континенті, у тому числі і в Російській імперії. Нами проаналізовано процес становлення і розвитку науки міжнародного права в Харківському, Київському та Новоросійському університетах, які знаходились на території Російської імперії. Щодо розвитку науки міжнародного права в Львівському університеті, то ця проблема майже не вивчена і потребує додаткових досліджень.

У Харківському університеті, що був створений у 1805 р., міжнародне право спочатку викладалося на кафедрах прав природного, політичного і народного, дипломатички. Природне право, до якого входило і міжнародне право, викладав відомий представник німецької класичної філософії професор І. Шад. Серед викладачів міжнародного права, якими спочатку переважно були іноземці, стали І. Ланг, Б. Рейт, Л. Якоб [8, с. 160–170]. Згодом, відповідно до університетського статуту 1835 р., була створена окрема кафедра загальнонародного (міжнародного) права, на якій викладали професори С. Орнатський та Т. Степанов [9, с. 243].

Заслуга Т. Степанова полягала в тому, що він розробив перше в Російській імперії керівництво з міжнародного права, яке фактично було першим підручником міжнародного права [10, с. 244]. У цій праці поєднувалися природно-правовий та нормативний підходи. На противагу цьому в західній науці міжнародного права почав невиправдано переважати позитивістський підхід, який завдав великої шкоди взаємовідносинам держав, і внаслідок чого міжнародне право в той час так і не змогло стати знаряддям запобігання Першій світовій війни. Тому слушною є думка В. Семенова та Н. Ульянової про те, що «чимало положень курсу Степанова, що сформульовані ним понад сто років тому, дотепер не втратили свого значення і звучать актуально» [11, с. 245].

З 1849 р. до 1872 р. кафедру міжнародного права Харківського університету очолював видатний юрист-міжнародник Д. Каченовський. У своїх наукових студіях він широко використовував історичний метод, що надало йому можливість окреслити перспективи розвитку низки важливих інститутів міжнародного права. Д. Каченовський свої основні праці присвятив проблематиці міжнародного морського права, що почало інтенсивно розвиватися з середини XIX ст.

Власні погляди на розвиток міжнародного права Д. Каченовський виклав в «Курсе международного права». Головним його внеском в науку міжнародного права стали його ідеї про забезпечення порядку та миру на землі, захист особи за межами своєї батьківщини. Одним з перших у науці міжнародного права Д. Каченовський слушно вбачав причину юридично обов'язкової сили міжнародного права безпосередньо у природі [12, с. 18–26].

Справу Д. Каченовського в Харківському університеті продовжив А. Стоянов. У 1875 р. у Харкові вийшла у світ його праця «Очерки истории и догматики международного права», що містила систематичний виклад історії та чинного на той час міжнародного права. А. Стоянов не був за фахом

юристом-міжнародником, одже його праця мала значний внесок у розвиток науки міжнародного права. У курсі міжнародного права А. Стоянова викладено історію міжнародного права від його зародження до середини XIX ст., а також систему чинного на той час міжнародного права. [13, с. 25–27].

Одним із найвизначніших представників науки міжнародного права XIX ст. був В. Даневський. Він також працював у Харківському університеті та досліджував проблеми нейтралітету, кодифікації міжнародного права, загальної теорії міжнародного права. Головне завдання міжнародного права, на думку В. Даневського, полягає у забезпеченні правильного співіснування принципів суверенітету та міжнародно-правового спілкування [14, с. 120–121]. Важливим досягненням В. Даневського як юриста-міжнародника було те, що він одним із перших серед вчених світу висунув проблему про «міжнародний захист прав людини», яка є актуальною і в наш час [15, с. 141].

Серед інших юристів-міжнародників, які працювали в Харківському університеті, слід назвати також М. Догеля, М. Таубе, В. Ульяницького. Ці вчені, серед іншого, досліджували історію міжнародного права і міжнародних відносин.

Розвиток науки міжнародного права був пріоритетним для вчених-юристів Університету св. Володимира у Києві, що був заснований у 1834 р. Провідним юристом-міжнародником у цьому університеті був К. Неволін. Він підготував працю «Энциклопедия законоведения», яка була фактично стала підручником з однойменного курсу, до якого відносилось і міжнародне право. К. Неволін дослідив історію міжнародно-правових вчень від Давньої Греції до середини XIX ст. [16].

У 1842 р. в університеті св. Володимира створюється окрема кафедра загальнонародного (міжнародного) права. У 1853–1883 рр. на кафедрі працював видатний український юрист-міжнародник професор В. Незабитовський. Його головна праця – докторська дисертація «Учение публицистов о межгосударственном владении» (1860) – присвячена міжнародно-правовим проблемам території. В. Незабитовський дійшов висновку, що «...территория не вещь, каковой владеет государство, а пространство, в пределах которого государственная власть существует и действует...» [17, с. 140]. Світове визнання В. Незабитовському принесла праця «Международные обычаи во время войны». У ній вчений виступив як рішучий борець проти війн як засобу вирішення міжнародних проблем [18, с. 147–161].

Значний внесок у розвиток науки міжнародного права зробив професор університету св. Володимира О. Ейхельман. Найбільш відомою працею О. Ейхельмана є «Хрестоматия русского международного права», яка опублікована у 1887–1889 рр. У «Хрестоматію» він помістив, окрім міжнародних договорів, російське законодавство, яке стосувалося питань міжнародного права. Погляди О. Ейхельмана на загальні проблеми міжнародного права викладені в його праці «Очерки из лекций по международному праву» [19].

В університеті св. Володимира в означений період плідно працювали також юристи-міжнародники Р. Базінер та П. Богаєвський, які напередодні Першої світової війни займалися проблемами кодифікації права війни, досліджували питання захисту військовополонених, поранених та цивільного населення під час війни.

Наукові дослідження з міжнародного права проводилися також і в Новоросійському університеті, створеному у 1865 р. Серед кафедр юридичного факультету цього університету була кафедра міжнародного права, де читали лекції А. Гладкий, М. Власьєв, М. Шпилевський. У 1884 р. до університету був запрошений магістр міжнародного права І. Івановський, автор двотомного «Собрания действующих договоров России с иностранными державами» та науково-методичної праці «О подготовке лиц, посвятивших себя консульской карьере, и о роли в этом высших коммерческих школ» [20, с. 8–10]. До його доробку належать дослідження проблеми нового, для того часу, наукового напрямку – міжнародного приватного і кримінального права. І. Івановський розвивав погляди В. Даневського на засади міжнародного права. Він вважав, що основу міжнародного права складають дві головні ідеї: ідея самостійності держав та ідея союзу між ними. Гармонійне поєднання обох цих ідей є джерелом усіх прав і обов'язків держав у міжнародному житті [21]. Ці ідеї вченого залишаються актуальними і в наш час.

Найвідомішим юристом-міжнародником, що працював у Новоросійському університеті був П. Казанський. Багато його наукових праць присвячено дослідженню питань розвитку міжнародного адміністративного права, яке лише створювалося у той час, змінюючи традиційну систему міждержавних відносин, і визнанням фахівцем з якого він був. У своїй праці «Учение о международной администрации» вчений виклав курс міжнародного адміністративного права, як частини права міжнародного управління [22].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Наука міжнародного права, як одна із важливих галузей юридичної науки, започаткована в українських університетах у другій чверті XIX ст. У цей період у світі поступово долалися старі концепції абсолютної монархії і поширювалися ідеї демократії разом з концепціями реорганізації Європи на більш стабільній основі. Водночас, під впливом науково-технічного прогресу, відбувалися зміни в структурі промисловості, засобах зв'язку і транспорту. Наслідком чого була інтернаціоналізація економічних та соціальних інтересів держав, що вимагало нових форм правового регулювання міжнародних відносин. Однак головний парадокс світу на початку XX ст. полягав у тому, що в той час як економічні та соціальні інтереси держав підтверджували факт їхньої взаємодії, його політична структура залишалася нестабільною і це об'єктивно зробило Першу світову війну невідворотною. У цей історичний період провідним державам не

вдалося політично організувати міжнародне співтовариство з метою підтримання права та порядку, і тому війна продовжувала визнаватися в міжнародному праві законною юридичною процедурою.

Саме в цю перехідну епоху в Україні з'явилася ціла плеяда блискучих представників науки міжнародного права, які розробляли передові на той час ідеї про природу та зміст міжнародного права і висловлювали оригінальні думки щодо його розвитку, включаючи запобігання війни. Переважна більшість праць цих науковців становить досконалу розробку міжнародно-правової теорії, що за своїм науковим рівнем і практичним значенням належить до кращих зразків світової юридичної науки, відрізняючись нерідко своєю самобутністю.

Разом з міжнародним правом у цей період виникали та плідно розвивалися інші галузі юридичної науки. Соціально-економічний стан Російської імперії, до складу якої у ту добу входила більшість українських земель, значно впливав на стан та розвиток юридичної науки. Росія була майже єдиною з європейських країн, яка вступила в XIX ст. не маючи сформованої цілісної юридичної науки. Однак уже наприкінці XIX ст., після судової реформи 1864 р., Російська імперія мала одну з найбільш досконалих систем юридичної науки та освіти у світі. Цей феномен потребує подальшого дослідження.

Список літератури: 1. *Ульянова Н.Н.* Василий Андреевич Незабитовский как международник. К 140-летию со дня рождения / Н.Н. Ульянова, Ю.Я. Баскин // Советский ежегодник международного права, 1963 : Сб. науч. трудов – М. : Юрид. лит., 1965. – С. 335–343. 2. *Заблоцкая Л. Г.* История развития науки международного права в Киевском университете в дооктябрьский период: автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. юрид. наук. – К., 1991. – 27 с. 3. *Дмитриев А. И.* Россия и становление международного гуманитарного права (XIX – начало XX века) / А. И. Дмитриев. – К., 1998. – 199 с. 4. *Дурденевский В. Н.* Вклад русской науки в международное право / В. Н. Дурденевский // Вестник МГУ. – 1949. – № 4. – С. 79–87. 5. *Левин Д. Б.* Наука международного права в России в конце XIX и в начале XX веков / Д. Б. Левин. – М. : Юрид. лит., 1982. – 197 с. 6. *Баскин Ю. Я.* История международного права / Ю. Я. Баскин, Д. И. Фельдман. – М. : Юрид. лит., 1990. – 208 с. 7. *Семенов В. С.* Первый русский курс международного права / В. С. Семенов, Н. Н. Ульянова // Советский ежегодник международного права, 1960: Сб. науч. трудов – М. : Юрид. лит., 1961. – С. 243–254. 8. *Денисов В. Н.* Наука міжнародного права в Україні. XIX – перша половина XX ст. / В. Н. Денисов, К. О. Савчук // Антологія української юридичної думки в 10-ти томах. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Том 8: Міжнародне право / Упорядники: В. Н. Денисов, К. О. Савчук; відп. редактор В. Н. Денисов. – К. : Вид. Дім «Юридична книга», 2004. – С. 7–35. 9. *Багалеї Д. И.* Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования / Д. И. Багалеї, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков : Типография Дарре, 1906. – 329 с. 10. *Грабарь В. Э.* Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917) / В. Э. Грабарь. – М. : Юрид. лит., 1958. – 344 с. 11. *Семенов В. С.* Первый русский курс международного права / В. С. Семенов, Н. Н. Ульянова // Советский ежегодник международного права, 1960 : Сб. науч. трудов. – М. : Юрид. лит., 1961. – С. 243–254. 12. *Каченовский Д. И.* Курс международного права. Вып. 1 / Д. И. Каченовский. – Харьков. – 1863. – 86 с. 13. *Денисов В. Н.* Наука міжнародного права в Україні. XIX – перша половина XX ст. / В. Н. Денисов, К. О. Савчук // Антологія української юридичної думки в 10-ти томах. / Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Том 8 : Міжнародне право / Упорядники: В. Н. Денисов,

К. О. Савчук; відп. редактор В. Н. Денисов. – К. : Вид. Дім «Юридична книга», 2004. – С. 7–35. **14. Даневский В. П.** Основание международного права, его принципы и цель / В. П. Даневский // Юридический вестник. – 1880. – № 5. – С. 120–142. **15. Даневский В. П.** Основание международного права, его принципы и цель / В. П. Даневский // Юридический вестник. – 1880. – № 5. – С. 120–142. **16. История** юридического факультета Киевского университета св. Владимира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.univ.kiev.ua> **17. Незабитовский В. А.** Учение публицистов о межгосударственном владении. Собрание сочинений / В. А. Незабитовский. – Киев, 1884. – С. 125–146. **18. Незабитовский В. А.** Международные обычаи во время войны. Собрание сочинений / В. А. Незабитовский. – Киев, 1884. – С. 147–161. **19. Эйхельман О. О.** Очерки из лекций по международному праву / О. О. Эйхельман. – Киев, 1900. – Вып. 1. – 18 с. **20. Економіко-правовий факультет** Одеського Національного університету імені І. І. Мечникова (1998–2007 рр.): Бібліографічний покажчик. – Одеса, – 2008. – С. 1–12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liber.onu.edu.ua> **21. Ивановский И. А.** Определение, основные начала, задача и значение международного права / И. А. Ивановский. – Одесса : Экономическая типография, 1984. – 19 с. **22. Казанский П. Е.** Учение о международной администрации / П. Е. Казанский. – Одесса : Экономическая типография, 1901. – 43 с.

Надійшла до редколегії 22.09.11

УДК 39(477):1917–1918

А. Ю. БЛИК, канд. іст. наук, Київська державна академія водного транспорту ім. гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ З ПИТАНЬ ВІЙСКОВОГО БУДІВНИЦТВА В ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті аналізуються програмні документи українських політичних партій з військових питань в період 1917–1918 рр., розглядається діяльність українських політичних партій по створенню військових формувань.

В статье анализируются программные документы украинских партий по военным вопросам в период 1917–1918 гг., рассматривается практическая деятельность украинских политических партий различных направлений по созданию воинских формирований.

The program documents of the Ukrainian political parties on the military questions in the years of 1917–1918 and the practical activity of different Ukrainian political parties in making Ukrainian military formations are analysed in the article.

Однією з важливіших характеристик будь-якої партії є її програмні положення, що стосуються політичного ладу і державного устрою країни. Питання розбудови Збройних Сил, військової політики держави невід’ємно пов’язані з її державним устроєм та політичним ладом. І на переломних моментах історії, як революція 1917 р. діяльність деяких дуже впливових, масових і, разом з тим, енергійних партій з питань військового будівництва в контексті державотворчих процесів, мала доленосне значення для України та українського народу.

Лютнева демократична революція, що привела до краху самодержавства в Російській імперії, не лише змінила політичну структуру суспільства, а й створила сприятливі умови для розгортання національно-визвольної